

Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma*

Religiosity and Religious Coping in People with Covid-19 Disease

Mehmet Emin Kalgı

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Din Psikolojisi

Dr., Ministry of Education, Psychology of Religion

řanlurfa / Turkey

mehmet.emin.63.21@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6999-5059>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.908432

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 02.04.2021

Accepted / Kabul Tarihi: 16.06.2021

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2021

Cite as / Atıf: Kalgı, Mehmet Emin. "Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma". *Marife* 21/1 (2021), 131-150. <https://doi.org/10.33420/marife.908432>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal iermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * A part of this study was presented as an oral presentation at the 3rd International European Congress of Interdisciplinary Research (15-16 January 2021) with the title "Religious Life in People Who Have Endured the Coronavirus Outbreak". / Bu çalışmanın bir kısmı, 3. Uluslararası Avrupa Disiplinlerarası Araştırmalar Kongresi'nde (15-16 Ocak 2021), "Koronavirüs Salgınına Geçiren Kişilerde Dinî Hayat" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerde Dindarlık ve Dinî Başa Çıkma

Özet

Dinin insanın ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu bilinmektedir. Çünkü din kişinin yaşadığı ruhsal problemlere karşı başa çıkma stratejileri ile çözümler üretir. Son dönemlerde manevi danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaşması bu durumun bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Kriz dönemlerinde dinin işlevlerinde biri de bu krizlerin yarattığı şok dalgasına karşı koruma görevini görmesidir.

Salgınlar insanlık tarihinin hemen hemen her döneminde var olmuş ve insanlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Günümüzde halen devam eden ve insanlığı her yönüyle etkileyen Covid-19 salgınının, belli bir süre daha hayatımızda var olacağı ve bizi meşgul edeceği beklenmektedir. Covid-19 salgını, gelişen bilim ve teknoloji sayesinde her ne kadar eski salgınlar gibi kitlesel ölümlere sebep olmasa da insanlık hafızasında derin izler bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda araştırmada Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin din ve dindarlık algılarındaki değişimin tespit edilmesi ve bu değişimin sosyo-demografik özelliklere göre betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Covid-19 salgını, bu salgına yakalanan kişilerin psikolojileri üzerinde ne gibi etkiler oluşturmuştur?

Covid-19 salgınına yakalanan kişiler, bu salgının ortaya çıkmasını din bağlamında nasıl değerlendirmektedir?

Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin dinî algılarında ne gibi değişiklikler olmuştur?

Covid-19 salgınına yakalanan kişiler, hastalığın iyileşmesi için din bağlamında neler yapmış veya yapmaktadır?

Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmış olup veriler içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada amaçlı rastgele örnekleme kullanılmıştır. Müzisyen, sağlıklı, öğretmenlik, polis, ev hanımı, esnaf gibi birçok meslekte çalışan kişilerin yer aldığı araştırmaya 8 kadın ve 16 erkek olmak üzere toplam 24 kişi katılmıştır. Ayrıca katılımcıların yaş aralığı 18 ile 61 arasında değişmekte olup yaş ortalamaları 34.46'dır. Aile gelir düzeyinin ortanın altı olduğunu ifade eden 7 kişi ve aile gelir düzeyinin orta olduğunu ifade eden 17 kişidir. Fakat aile gelir düzeyinin ortanın üstü olduğunu ifade eden kişi tespit edilmemiştir. Katılımcıların öğrenim düzeyleri incelendiğinde; öğrenim düzeyi ilkokul olan 7, ortaokul olan 1, lise olan 2 ve lisans olan 14 kişidir. Araştırmadaki katılımcıların 13'ü evli, 11'i ise bekârdır.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde, birbirinden farklı temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Birinci tema kapsamında dört alt tema belirlenmiştir: kaygı sorununa yol açtığı ile ilgili görüşler (6), engellenmişlik hissine yol açtığı ile ilgili görüşler (4), tükenmişlik duygusuna yol açtığı ile ilgili görüşler (1) ve yalnızlaşma hissine yol açtığı ile ilgili görüşler (8). İkinci tema kapsamında dört alt tema belirlenmiştir: doğanın intikamı olduğu ile ilgili görüşler (3), ilahî bir ceza veya imtihan olduğu ile ilgili görüşler (11), komplo olduğu ile ilgili görüşler (2) ve nötr dinî anlamlandırma (8). Üçüncü tema kapsamında iki alt tema belirlenmiştir: dinî ritüellerde artmanın yaşanması ile ilgili görüşler (3) ve bir değişiklik olmadı diye belirten görüşler (21). Dördüncü tema kapsamında ise iki alt tema belirlenmiştir: dinî ritüelleri yerine getirme ile ilgili görüşler (dua etme, namaz kılma vb.) (20) ve dinî davranışlarını gözden geçirme ile ilgili görüşler (1).

Sonuç olarak, Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin salgından psikolojik olarak etkilendiği ve birtakım sorunlar yaşadığı görülmüştür. Bu sorunlar; kaygı, engellenmişlik, yalnızlaşma hissi ve tükenmişlik duygusu şeklinde sıralanabilir. Fakat salgının insan üzerinde yarattığı bu psikolojik sorunlarla başa çıkmak için dine yöneldikleri görülmüştür. Bu yönelimlerin genel anlamda dinî ibadetlerde (dua etmek, namaz kılmak, Kur'an ve mealini okumak vb.) artma şeklinde olduğu görülmüştür. Ayrıca olağanüstü bir dönem veya kriz dönemi olarak adlandırılan bu salgın dönemine birçok açıdan anlam yüklenmiştir. Bu anlamlandırmanın daha çok dinî kavramlar üzerinden yapıldığı veya dinî bağlam üzerinden temellendirildiği söylenebilir. Kimisi salgını Tanrı tarafından gönderilmiş bir ceza olarak ifade ederken, kimisi bunun ilahî imtihan olduğunu belirtmiş, kimisi doğanın bir intikamı olarak salgını açıklamaya çalışırken kimisi de bunun doğal bir süreç olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte salgının komplo olduğunu ileri süren katılımcıların da olduğunu söylemek mümkündür. Şu hususu vurgulamak gerekir ki genel anlamda Covid-19 salgınına dinî anlam yükleyen kişilerin dinî hassasiyetleri yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din, Dindarlık, Dinî Anlamlandırma, Salgın, Covid-19.

Religiosity and Religious Coping in People with Covid-19 Disease

Summary

Pandemics have existed in almost every period of human history and have been engraved in it. It is expected that the Covid-19 pandemic, which continues today and affects humanity in all aspects, will exist and engage in our lives for a certain period of time. Although the Covid-19 pandemic has not caused mass deaths like ancient pandemics, thanks to developing science and technology, it has left and continues to leave deep traces in human memory. In this context, the research aims to determine the change in the perception of religion and religiosity of people caught in the Covid-19 pandemic, and seeks answers to the following questions:

- 1. What effects did the Covid-19 pandemic have on the psychology of people caught in this pandemic?*
- 2. How do people caught in the Covid-19 pandemic evaluate the occurrence of this pandemic in the context of religion?*
- 3. What changes have occurred in the religious perception of the people caught in the Covid-19 pandemic?*
- 4. What have people caught in the Covid-19 pandemic done or been doing in the context of religion to end the pandemic?*

Qualitative research pattern was used in the research and the data was analyzed by content analysis method. A total of 24 people, 8 women and 16 men, from many professions such as musicians, health workers, teachers, police, housewives and tradespeople, participated in the research. In addition, the age range of participants ranges from 18 to 61, with an average age of 34.46

In the analysis of the data obtained from the research, different themes and sub-themes have been identified. As part of the first theme, four sub-themes have been identified: views that it causes the problem of anxiety (6), views that it causes the feeling of frustration (4), views that it leads to a sense of burnout (1), and views that it causes the feeling of loneliness (8). As part of the second theme, four sub-themes have been identified: views on pandemic being a revenge of nature (3), views on its being divine punishment or challenge (11), views on its being a conspiracy (2), and neutral religious signification (8). As part of the third theme, two sub-themes have been identified: views on an increase in religious rituals (3), and views stating that there has been no change (21). As part of the fourth theme, two sub-themes have been identified: views on performing religious rituals (praying, salaah, etc.) (20,) and views on reviewing religious behavior (1).

As a result, meanings have been attributed to this pandemic period, regarded as an extraordinary or crisis period, and inferences have been made in many aspects. It can be said that these signification or inferences are mostly made through religious concepts, or are based on religious context. Some regarded the pandemic as a punishment sent by God, while others stated that it was a divine challenge. Meanwhile, some tried to explain the pandemic as a revenge of nature, and others explained that it was a natural process. However, it is possible to say that there are also participants, who suggest that the pandemic is a conspiracy. It should be emphasized that in general, people who put religious meaning on the Covid-19 pandemic, are sensitive about religiosity. Moreover, people caught in the Covid-19 pandemic have been psychologically affected, and they experienced a number of problems. These problems can be listed as anxiety, frustration, the feeling of burnout, and the feeling of loneliness. But, it has been observed that people turn to religion for dealing with these psychological problems caused by the epidemic. It can be asserted that this tendency generally means an increase in performing the religious rituals (praying, salaah, reading the Qur'an and its interpretation, etc.). Although the above-mentioned results have been reached in the study, the results should not be generalized due to the limitations the study bears. In order to better understand the pandemic in the context of religion, research that differs in method, technique, and sample characteristics must also be conducted.

Keywords: *Psychology of Religion, Religion, Religiosity, Religious Signification, Pandemic, Covid-19.*

Giriş

Çin'in Wuhan kentinde ilk kez ortaya çıkan Covid-19¹ salgını insanları birçok yönden etkilediği gibi psikolojik yönden de etkilemektedir.² Bu etki düzeyi kişiden kişiye ya da toplumdan topluma farklılaşmaktadır.³ Yapılan araştırmalarda Covid-19 salgınına yakalanan insanların bazı psiko-patolojik semptomlar gösterdikleri ifade edilmektedir.⁴ Bu araştırmada da katılımcıların Covid-19 salgınına yakalanma sürecinde kaygı, endişe, yalnızlaşma ve engellenmişlik hissi yaşadıklarını ifade etmesi bunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

İnsanların salgının kişi psikolojisi üzerinde yarattığı olumsuz etki ile başa çıkmak için din ve dinî argümanlara başvurduğu bilinen bir gerçektir. Kimisi Tanrı'ya daha yakın olmak için daha fazla dinî ritüelleri (dua yapmak, namaz kılmak, kutsal metin okumak) yerine getirirken kimisi Tanrı'nın rızasını kazanacak eylemlere (cömert olmak, paylaşımcı olmak, alçakgönüllü olmak vb.) yönelmektedir. Birçok araştırmada salgın dönemi olağanüstü bir dönem olarak belirtilmekte ve olağanüstü dönemlerde dine daha fazla yöneliş olduğu ifade edilmektedir.⁵ İnanmayan insanların inanca yönelmesi, dinî ibadetleri yerine getirmeyen insanların dinî ibadetleri yerine getirmeye başlaması, kendi inancında yasak olan ürünleri tüketen insanların (örneğin, alkol tüken Müslümanların alkolü bırakması...) bunu tüketmeyi bırakması vb. birçok dinî dönüşüm olağanüstü dönemlerde daha fazla görülmektedir.⁶ Her ne kadar olağanüstü dönemlerde dine bir yöneliş olsa da bu dönemler ortadan kalkıp olağan dönemlere döndükten sonra tersine bir durumun yaşandığını ifade eden görüşler de vardır.⁷ Salgın sonrasında dine yönelişlerde düşüşlerin yaşanmasının nedenleri olarak; olağanüstü dönemlerde bilimin din karşısında daha etkili çözümler üretmesi ve bu durumun kişilerin bir taraftan bilime olan güvenini arttırması diğer taraftan bireylerin dine olan güvenini zedelemesi;⁸ dini temsil ettiği düşünülen dinî kurum ve grupların bu süreçlerde teselli ve tavsiye söylemlerinin ötesine geçememesi;⁹ dindar kesimin olağanüstü dönemin yaşanmasına sebep olan duruma olumsuz dinî yüklemeler (Tanrı'nın cezası, imtihan vb) yapması¹⁰ ve bu durumun özellikle

¹ Metinde bazen Covid-19 terimi yerine koronavirus terimi kullanılmıştır.

² Mustafa Naci Kula, "Koronavirüs Salgını Üzerine Spiritüel Bir Okuma Denemesi", *Turkish Studies* 15/6 (2020), 683-694.

³ Zehra Erşahin, "Kriz ve Afet Dönemlerine Psikolojik Bakış", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 415.

⁴ Chunfeng Xiao, "A Novel Approach of Consultation on 2019 Novel Coronavirus (COVID-19)-Related Psychological and Mental Problems: Structured Letter Therapy", *Psychiatry Investigation* 17/2 (2020), 175-176; Sadhika Sood, "Psychological Effects of the Coronavirus Disease-2019 Pandemic" 7/ (2020), 23-26; Carlos Kennedy Tavares Lima vd., "The Emotional Impact of Coronavirus 2019-NCoV (New Coronavirus Disease)", *Psychiatry Research* 287/ (2020).

⁵ Hasan Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", *Turkish Studies* 15/4 (2020), 579-598; Ejder Okumuş, "Tabii Afetler, Din ve Toplum - Marmara Depremi Örneği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 339--373; Jeanet Sinding Bentzen, *In Crisis, We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic* (University of Copenhagen: CEPR, CAGE, 2020); Michelle Boorstein, "A Quarter of Americans, and a Majority of Black Protestants, Say Their Religious Faith Has Deepened Because of the Coronavirus", *Washington Post* (2020).

⁶ Ejder Okumuş, "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Kovid-19 Örneği", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020b), 188.

⁷ Muhittin İmlî, "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihani: Post-Pandemik Dönem ve Din", *Dini Araştırmalar Dergisi* 23/57 (2020), 65-94.

⁸ Mehmet Emin Kalgı, "Koronavirüs ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 114.

⁹ Bilal Sambur, *Covid 19 Sonrası Dünya Düzeni* (Ankara: Orion, 2020), 66.

¹⁰ Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", 595.

seküler kesim tarafından dine yönelik olumsuz algıya neden olması; bu dönemlerin sona ermesinden sonra dine ait kavramların sorgulanması ve bunların sosyal medyada yayılması sonucu insanların bunlardan etkilenmesi¹¹ gibi etkenler sıralanabilir.

İnsanlar, salgın, depresyon, sel gibi krizlerin meydana gelmesine sebep olan etkenleri anlamlandırmak için krize bazen dinî yüklemeler¹² yaptıkları gibi bazen de bunu komplo teorileri¹³ ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda komplo teorilerinin alternatif açıklama biçimleri olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁴ Özellikle olağanüstü dönemlerde olaylara dinî anlam yüklenmesinin veya bu dönemlerin komplo teorileri ile açıklanmaya çalışılmasının bazı sebepleri olduğu düşünülmektedir. Bunlar, kişinin krizlerin ortaya çıkmasına sebep olan etkenleri anlamlandıramaması veya bu etkenlere bilimsel bir açıklama yapamaması;¹⁵ bireylerin yaşadığı coğrafyanın gelişmişlik düzeyi;¹⁶ sosyal-medya dolaşımında olan haber ve yayınların etkisi;¹⁷ bazı dinî cemaat veya grupların kıyamet ile ilgili söylemleri¹⁸ ve bireylerin bunun etkisinde kalması vb. şekilde sıralanabilir.

Covid-19 salgını sürecinde kişilerin dinî hayatlarını ve dindarlık algılarını inceleyen birçok araştırma yapılmıştır.¹⁹ Yapılan bu araştırmaların amacı, deseni, örneklem grubu vb. birçok değişkeni araştırmanın amacına göre farklılık göstermektedir. Bu araştırma, Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin dinî yönelimlerinin olup olmadığı ya da dinî yönelimlerde bir artış yaşanıp yaşanmadığını ortaya koyma bakımından alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak yapılan farklı nitelikteki araştırmalarda salgın ve şok dönemlerinde dine ve maneviyata yönelmede artışlar yaşandığı²⁰ ve dinî yönelimin salgın, depresyon, yangın, tsunami vb. birçok şokun kişinin psikolojisi üzerinde yaptığı tahribata karşı ruhsal iyileştirme sağlayarak şokun ve krizin derecesini hafiflettiği görülmüştür.²¹ Dinin bu yapıcı ruhsal işlevi sadece salgın ve şok dönemlerinde de-

¹¹ İmralı, "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı", 85-86.

¹² Talip Küçükcan - Ali Köse, Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000); Mehmet Baki Bilik, "Depremleri Anlamlandırma Ve Açıklama Biçimlerinin Sismik Risk Azaltma Süreçlerine Etkisi Açısından 2011 Van Depremleri", *Resilience Journal* 3/2 (2019), 229-237.

¹³ Sambur, Covid 19 Sonrası Dünya Düzeni.

¹⁴ Asım Yapıcı, "Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020), 155.

¹⁵ Abdurrahman Sevgili, "Korona İlahi Bir İkaz Mıdır?", *Milli Gazete* (2020); Sherman A. Lee, "Coronavirus Anxiety Scale: A Brief Mental Health Screener for COVID-19 Related Anxiety", *Death Studies* 44/7 (2020), 393-401; Kyle Mantyla, "Perry Stone Claims America's Coronavirus Outbreak Is a 'Reckoning' for Allowing Abortion and Gay Marriage | Richard Dawkins Foundation", *Richard Dawkins Foundations for Reason & Science* (2020).

¹⁶ Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", 596.

¹⁷ Yapıcı, "Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler", 131-133.

¹⁸ Simon Dein vd., "Covid-19, Mental Health and Religion: An Agenda for Future Research", *Mental Health, Religion & Culture* 23/1 (2020), 73.

¹⁹ bk. Kalgi, "Koronavirüs ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri".

²⁰ Paul Isiko Alexander, "Religious Construction of Disease: An Exploratory Appraisal of Religious Responses to the Covid-19 Pandemic in Uganda", *Journal of African Studies and Development* 12/3 (2020), 77-96.

²¹ Fatih Kandemir, "Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık Ve

ğil günlük hayatın bir parçası olacak şekilde hastane, bakım merkezleri, huzur ve koruma evleri gibi kurumlarda da kullanılması gerekmektedir. Bu sebeple manevi danışmanlık programlarının yapılması ve daha da önemlisi manevi danışmanların yetiştirilmesi toplum sağlığı açısından önemli olduğunu ifade etmek gerekir.

1. Yöntem

Bu araştırmada Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin din ve dindarlık algı- larındaki değişimin tespit edilmesi ve bu değişimin sosyo-demografik özelliklere göre betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara ce- vap aranmıştır:

a. Covid-19 salgını, bu salgına yakalanan kişilerin psikolojileri üzerinde ne gibi etkiler oluşturmuştur?

b. Covid-19 salgınına yakalanan kişiler, bu salgının ortaya çıkmasını din bağ- lamında nasıl değerlendirmektedir?

c. Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin dinî algılarında ne gibi değişiklikler olmuştur?

d. Covid-19 salgınına yakalanan kişiler, hastalığın iyileşmesi için din bağla- mında neler yapmış veya yapmaktadır?

1.1. Araştırmanın Deseni

Nitel desenin kullanıldığı araştırmada veriler, Covid-19 salgınına yakalanan kişiler üzerinden toplanmış olup, veriler içerik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada amaçlı rastgele örnekleme kullanılmıştır. Bu örnek- lemin kullanılma sebebi rastgele seçilen örneklerin araştırmanın amaçları doğrul- tusunda tasnif ederek daha zengin verilere ulaşmak ve araştırmanın güvenilirliğini artırmaktır.²² Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin farklı şehirlerinde ika- met eden; yaşları, cinsiyetleri, meslekleri, öğrenim düzeyleri ve aylık gelir düzeyle- ri farklı olan toplam 24 kişi oluşturmaktadır.

→

Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma" 8/1 (2020), 124; Figen Kasapoğlu, "Covid-19 Salgını Sürecinde Kaygı İle Maneviyat, Psikolojik Sağlık Ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Journal of Turkish Studies* 15/4 (2020), 605; Mustafa Durmuş - Erkan Durar, "Covid-19 Sürecinde Yaşlı Bireylerin Manevi İyi Oluşu İle Koronavirüs Korkuları Arasındaki İlişki", ed. Huriye Emen (4. Uluslararası Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırmaları Kongresi, Hattuşa: Asos, 2020), 41-42; Steven Pirutinsky vd., "Covid-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews", *Journal of Religion and Health* 59/ (2020), 2288-2301; Victor Counted vd., "Hope and Well-Being in Vulnerable Contexts During the Covid-19 Pandemic: Does Religious Coping Matter?", *The Journal of Positive Psychology*, (2020), 4.

²² Ali Baltacı, "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 258.

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler Tablosu

Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcılara İlişkin Bilgiler			
Demografik Değişkenler	Demografik Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	8	33.3
	Erkek	16	66.7
Aile Gelir Düzeyi	Ortanın altı	7	29.2
	Orta	17	70.8
Öğrenim Düzeyi	İlkokul	7	29.2
	Ortaokul	1	4.2
	Lise	2	8.3
	Lisans	14	58.3
Medeni Durum	Evli	13	54.2
	Bekâr	11	45.8

Araştırmaya 8 kadın, 16 erkek olmak üzere toplam 24 kişi katılmıştır. Aile gelir düzeyinin ortanın altı olduğunu ifade eden 7 kişi ve aile gelir düzeyinin orta olduğunu ifade eden 17 kişidir. Fakat aile gelir düzeyinin ortanın üstü olduğunu ifade eden kişi tespit edilmemiştir. Katılımcıların öğrenim düzeyleri incelendiğinde; öğrenim düzeyi ilkokul olan 7, ortaokul olan 1, lise olan 2 ve lisans olan 14 kişidir. Araştırmadaki katılımcıların 13'ü evli, 11'i ise bekârdır. Ayrıca araştırmaya katılan kişilerin yaş ranjı 18 ile 61 arasında değişmekte olup yaş ortalamaları 34.46'dır. Araştırmada müzisyen, sağlık personeli, öğretmen, polis, ev hanımı, esnaf gibi birçok meslek grubundan kişiler yer almaktadır. Araştırma kapsamında görüşlerinden doğrudan alıntı yapılan katılımcıların kişisel bilgileri Tablo 2'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 2. Görüşü Verilen Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri, Din-Önem Düşüncesi ve Öznel Dindarlık Algısı Tablosu

Kodlama	Cinsiyet	Yaş	Aile Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Din-Önem Düşüncesi	Öznel Dindarlık Algısı
K1	Erkek	25	Ortanın altı	Lisans	Bekâr	Önemli	Biraz dindar
K2	Kadın	25	Orta	Lisans	Bekâr	Hiç önemli değil	Hiç dindar değil
K3	Kadın	33	Orta	Lisans	Evli	Önemli	Dindar
K4	Erkek	46	Ortanın altı	İlkokul	Evli	Çok önemli	Dindar
K5	Erkek	56	Ortanın altı	İlkokul	Evli	Çok önemli	Dindar
K6	Kadın	53	Ortanın altı	İlkokul	Evli	Çok önemli	Dindar
K7	Erkek	25	Orta	Lisans	Bekâr	Çok önemli	Biraz dindar
K8	Erkek	25	Ortanın altı	Lisans	Bekâr	Çok önemli	Dindar

Kodlama	Cinsiyet	Yaş	Aile Gelir Düzeyi	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Din-Önem Düşüncesi	Öznel Dindarlık Algısı
K9	Erkek	25	Orta	Lisans	Bekâr	Önemli	Biraz dindar
K10	Kadın	25	Ortanın altı	Lisans	Bekâr	Çok önemli	Dindar
K11	Erkek	36	Orta	Lisans	Evli	Çok önemli	Dindar
K12	Erkek	50	Orta	Lisans	Evli	Çok önemli	Dindar
K13	Erkek	61	Orta	İlkokul	Evli	Önemli	Biraz dindar
K14	Erkek	25	Orta	Lisans	Evli	Çok önemli	Biraz dindar
K15	Kadın	56	Orta	İlkokul	Evli	Önemli	Dindar
K16	Erkek	32	Orta	Ortaokul	Evli	Çok önemli	Dindar
K17	Erkek	39	Orta	Lisans	Evli	Çok önemli	Biraz dindar
K18	Kadın	55	Orta	İlkokul	Evli	Çok önemli	Dindar
K19	Erkek	60	Orta	İlkokul	Evli	Çok önemli	Çok dindar
K20	Erkek	20	Orta	Lise	Bekâr	Önemli	Biraz dindar
K21	Erkek	31	Orta	Lisans	Bekâr	Önemli	Dindar
K22	Kadın	21	Orta	Lisans	Bekâr	Çok önemli	Biraz dindar
K23	Kadın	18	Orta	Lise	Bekâr	Çok önemli	Biraz dindar
K24	Erkek	33	Ortanın altı	Lisans	Bekâr	Önemli	Biraz dindar

1.2. Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Nitel desenin kullanıldığı araştırmada veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen ve açık uçlu sorulardan oluşan bir anket formu kullanılarak elde edilmiştir. Anket formu sorularının hazırlanması için önceden oluşturulan kavramsal çerçeveden faydalanılmış, alanında uzman olan kişilerin görüşlerine başvurulmuş ve uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir. Buna göre hazırlanan bazı sorular (4. ve 5. sorular) birleştirilerek tek soru haline getirilmiş ve bazı soruların köklerinde değişiklikler yapılmıştır. Anket formu uygulanmadan önce katılımcılarla bir ön görüşme yapılmış, böyle bir araştırmada yer alıp almaya-cakları sorulmuş, katılımcılardan olumlu yanıt alındıktan sonra form, bu kişilere uygulanmıştır. Araştırmada gönüllülük esas alınmıştır.

Araştırma verilerinin çözümlemesi için içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Verilerin güvenilirliğini tespit etmek için elde edilen veriler farklı araştırmacılar tarafından kodlanmış ve oluşturulan bu kodlamalar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Kodlayıcılar arasında uzlaşma noktasının belirlenmesinde, [Görüş Birliği/ Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı]*100 formülü kullanılmıştır.²³ Buna göre kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik oranı %81 olarak tespit edilmiş ve bu orana göre kodlamalar güvenilir kabul edilmiştir. Ayrıca araştırmada iç güvenilirliği arttırmak

²³ A. Michael Huberman - Matthew B. Miles, *Nitel Veri Analizi*, çev. Ali Ersoy (Ankara: Pegem Akademi, 2017).

amacıyla katılımcıların görüşleri doğrudan aktarılmıştır.

2. Bulgular

Araştırmada yer alan katılımcıların ifadeleri gizli tutulmuş ve her bir katılımcının görüşü kodlanarak aktarılmıştır. Bunun için katılımcılara "K1, K2, K3...K24" şeklinde kodlar verilmiştir. Bu kodlar bir araya getirilerek alt temalar ve alt temalar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuştur. Her bir alt temaya ait birkaç örnek görüşe yer verilmiş ve böylece genel bir kaniye varılmıştır. Araştırmanın bulgular bölümünde her biri bir tema olan anket formunda yer alan sorular alt temalara göre gruplanmış ve bu alt temalara ait bulgular aşağıda sunulmuştur.

2.1. Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerin Psikolojik Olarak Etkilenme Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara "Koronavirüs salgınından psikolojik olarak etkilendiniz mi? Cevabınız evet ise üzerinizdeki etkileri neler oldu?" sorusuna verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Koronavirüs Salgınından Psikolojik Olarak Etkilenme Durumlarına İlişkin Görüşleri

Koronavirüs Salgınından Psikolojik Olarak Etkilenme İle İlgili Görüşler	f
Kaygı Sorununa Yol Açtığı İle İlgili Görüşler	6
Engellenmişlik Hissine Yol Açtığı İle İlgili Görüşler	4
Tükenmişlik Duygusuna Yol Açtığı İle İlgili Görüşler	1
Yalnızlaşma Hissine Yol Açtığı İle İlgili Görüşler	5

Tablo 3'e göre "Koronavirüs salgınından psikolojik olarak etkilendiniz mi? Cevabınız evet ise üzerinizdeki etkileri neler oldu?" sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı dört alt tema belirlenmiştir. Bu temalar şunlardır: kaygı sorununa yol açtığı ile ilgili görüşler, engellenmişlik hissine yol açtığı ile ilgili görüşler, tükenmişlik duygusuna yol açtığı ile ilgili görüşler ve yalnızlaşma hissine yol açtığı ile ilgili görüşler.

Birinci alt tema, Covid-19'un kaygı sorununa yol açtığı ile ilgili görüşlerden oluşmaktadır. Bir katılımcı; "Salgın nedeniyle sosyal izolasyon sürecinde çoğumuz alışık olmadığımız bir yaşam biçimi, engellenmişlik hissi, belirsizlik, kendimiz ve sevdiğimiz için endişelendiğimizden korku, kaygı yaşamaya başladık. Bunlar gayet normal. Ancak bu kaygı ve korkunun paniğe neden olacak düzeye gelmemesine dikkat etmek gerekiyor. Çünkü alışa gelmişliğin dışındaki bu günlerde kaygıya ve korkuya teslim olmak, en az koronavirüs kadar tehlikeli sonuçlar doğurabilir"²⁴ şeklinde görüş belirtmiştir. Başka bir katılımcı görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Evet, her ne kadar hafif geçirmiş olsam bile bundan sonra hayatımdaki yaşlılara bulaştırma ve ciddi zararlar verebileceğim duygusu çok kötü. Bir de hergün ziyaretine gitmem zo-

²⁴ K1, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

runda olduğum yaşlı babam var ve bu çok kötü hissettirdi. Yaklaşık 16 gün hiç görüşemedik.”²⁵ Başka bir katılımcı; “Etkilendim. Daha çok temizliğe dikkat ediyorum. İnsanların olduğu alanlarda bulununca panik yapıyorum”²⁶ şeklinde görüş ileri sürmüştür. Bu tema ile ilgili şu kavramlar ortaya çıkmıştır: korku, kaygı, endişe duyma, panik olma ve farklı bir yaşam biçimine alışma zorluğu.

İkinci alt tema Covid-19’un engellenmişlik hissine yol açtığı ile ilgili görüşlerden oluşmaktadır. Bu görüşler; “Sürekli olarak düzen içinde dönen dünya bir anda sıkı sıkıya bağlı kurallara dönüştü, insanlar eve kapanmak zorunda kaldılar, kimi aileler geçim sıkıntısı çekti. Bunun gibi bir sürü etken bulunuyor. Bunların hepsi insan psikolojisi açısından olumsuz etkenler olması dolayısıyla ben de bunlardan etkilendim²⁷, Normal hayatım sınırlandırıldı²⁸, Evet, özellikle kısıtlamalar nedeniyle engellenmişlik hissettim. Alışkanlıklarımın değişmesi nedeniyle stres yaşadım²⁹” şeklindedir. Bir katılımcı, koronavirüs geçirme sürecinde yaşadığı bunalım ve engellenmişlik hissini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Evet, etkilendim. İster istemez dünyayı etkileyen bu tür salgından ben de etkilenmek mecburiyetinde kaldım. Hayatım, her şeyim durma noktasına geldi. Evde oturmaktan hiçbir iş yapamaz hale geldim. İnsanlar çıldırmak üzereler, kimse bunun farkında değildir. Ben hemşire olarak haftada 3 gün hastaneye gidip geliyorum gördüklerim hiç iç açıcı değil.”³⁰ Bu görüşler analiz edildiğinde katılımcıların koronavirüs yakalanması sonucunda engellenmişlik hissine kapıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra engellenmişlik hissi insanların eve kapanması, hayatın sınırlandırılması ve sosyal yönlerden kısıtlanması gibi kavramlarla açıklanmıştır.

Üçüncü alt tema Covid-19’un tükenmişlik duygusuna yol açtığı ile ilgili görüşlerden oluşmaktadır. Bu temada sadece bir katılımcı görüş belirtmiştir. Bu katılımcı; “Evet, etkilendim. Çünkü hayatım nerdeyse 1 yıl salgın yüzünden yok olup gitti. Eğitim, sosyal, çalışma hayatım vs. Hemen hemen hepsi etkilenmiş durumunda. Aynı zamanda virüsün organlarım üzerinde yarattığı tahribat da ayrı bir durum. İnsanda inanılmaz yıkıcı etkiler bırakıyor. Sağlık durumum eskisi gibi daha canlı daha atik hissedemiyorum. Yıkılmış, yıpranmış, solgun hissediyorum”³¹ şeklinde görüşünü ileri sürmüştür.

Dördüncü alt tema Covid-19’un yalnızlaşma hissine yol açtığı ile ilgili görüşlerden oluşmaktadır. Bu görüşler; “İnsanlar sizden uzaklaşıyor, çevrendeki insanların yaklaşımı değişiyor³², Çocuk ve akrabalarımızdan uzak düştük³³, Yalnız olduğumuzu hissettik, maddi olarak yıprandık³⁴, Ailem ve diğer insanlarla iletişimi özle-

²⁵ K17, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

²⁶ K15, Kişisel Görüşme, 17 Mart 2021.

²⁷ K7, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

²⁸ K9, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

²⁹ K21, Kişisel Görüşme, 19 Mart 2021.

³⁰ K2, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

³¹ K9, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

³² K4, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

³³ K5, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

³⁴ K6, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

*dim*³⁵, *Koronavirüs sebebiyle annemi kaybettim ve bu beni çok etkiledi. En yakınlarımızın bile bizden uzak durması gerekliliği insanı yalnızlığa alışması yönünde tetikleyor*³⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Bu tema ile ilgili kullanılan kavramlar, insanların kişiden uzaklaşması, yalnızlık hissi, aileye ve akrabalara özlem duyma şeklindedir. Bu kişilerin profilleri incelendiğinde farklı sosyo-demografik özelliklere ve öğrenim düzeylerine sahip olduğu ve çoğunun dinî hassasiyetlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkılarak koronavirüsün her kesimden insanı psikolojik yönden etkileyebileceği söylenebilir. Fakat insanların salgın gibi krizlerden etkilenme düzeyleri kişiden kişiye değişebilmektedir. Bu durumun net olarak ifade edilebilmesi için kişilerin psikolojik sağlamlık düzeylerini ölçebilecek çalışmaların yapılması gerekir.

2.2. Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerin Din Bağlamında Salgının Ortaya Çıkmasını Değerlendirmesine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara “*Size göre koronavirüs salgının ortaya çıkmasının sebepleri nelerdir? Bu soruyu din bağlamında değerlendiriniz*” sorusuna verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Din Bağlamında Salgının Ortaya Çıkmasını Değerlendirmesine İlişkin Görüşler

Din Bağlamında Koronavirüsün Ortaya Çıkma Sebepleri ile İlgili Görüşler	f
Doğanın İntikamı Olduğu İle İlgili Görüşler	3
İlahi Bir Ceza veya İmtihan Olduğu İle İlgili Görüşler	11
Komple Olduğu İle İlgili Görüşler	2
Nötr Dinî Anlamlandırma	8

İlgili soruya verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı dört alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar şunlardır: doğanın intikamı olduğu ile ilgili görüşler, ilahî bir ceza veya imtihan olduğu ile ilgili görüşler, komple olduğu ile ilgili görüşler ve nötr dinî anlamlandırma.

Birinci alt temada katılımcılar Covid-19’un ortaya çıkma sebebi olarak doğanın tahrip edilmesi ile ilgili görüşler belirtmiştir. Onlara göre virüsün ortaya çıkması ve yayılması; doğanın tahrip edilmesi, doğanın yok edilmesi, doğal kaynakların aşırı tüketilmesi vb. etkenlerin sonucudur. Bu kişiler daha çok çevre hassasiyeti olan kişiler olarak da tanımlanabilir. Örneğin bir katılımcı; “*İnsanoğlunun saldırgan, yıkıcı, yok edici ve her şeyi silip süpüren yapısı ve doğanın tahrip edilmesinden başka ne neden olabilir ki! İnsanın bitmek bilmez hırsları tükenmez yıkıcılığı, yok ediciliği ve zulmünden başka bir neden yok ki. Gelecek yıllarda bu tür salgın durumlarıyla sürekli karşılaşacağımızdan bunun daha net farkına varacağız.*”³⁷ Yine başka bir katılımcı; “*İnsan ırkının doğaya verdiği zararlar sonucu doğanın kendisini yeni-*

³⁵ K13, Kişisel Görüşme, 17 Mart 2021.

³⁶ K19, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

³⁷ K2, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

lemeye çalışması ve bunun sonucunda hastalığın ortaya çıkması durumu..."³⁸ şeklinde görüş ileri sürmüştür. Bu görüşlerden elde edilen sonuca göre doğal kaynakların insanlar tarafından bilinçsizce tüketilmesi doğanın dengesini bozmasına ve bu durumun Covid-19 salgını gibi hastalıkların ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir.³⁹

İkinci alt temaya bakıldığında bu salgına yüklenen dinî anlam ilahî bir ceza veya imtihan olduğu yönündedir. Katılımcıların bir kısmı bu salgının ilahî bir ceza olduğu yönünde görüş belirtirken, bir kısmı ise imtihan olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Örneğin bir katılımcı; *"Bu fani dünyada birçok sınav vardır. Korona virüs de bu sınavlardan biri diye düşünüyorum. Elbet bunun oluşmasında insanların yaşam biçimleri etkili olmaktadır. Virüsün çıkış sebebi olarak bunu gösterebiliriz"*⁴⁰ şeklinde görüş belirtmiştir. Bu görüşe bakıldığında imtihan ve ceza temaları iç içe geçmiştir. Bu durumun meydana gelmesinde ceza ve imtihan yüklemeleri arasında net bir ayrımın olmaması, katılımcıların soruyu cevaplarken iki kavramın aynı olduğu şeklinde bir algıya sahip olması, soru formatının bu iki kavram arasındaki farkı ortaya koyacak bir yapıya sahip olmaması vb. sebepler gösterilebilir.

"Koronavirüsün ortaya çıkmasının sebebi dinî açıdan bakıldığında bana göre insanların dinden uzak bir yaşantı sürmesi, dünyaya geliş amacının dışına çıkması ve farklı zevkleri tatmasıdır. Dinî açıdan baktığımızda bu durumlar ilahî bir uyarıcı da sayılabilir⁴¹, İnsanların her tür günahı normalmiş gibi işlemeleri, şükürsüzlük gibi nedenlere bağlanabilir⁴², Bu musibet, insanların günahları sebebiyle Allah tarafından gelmiştir. Ta ki tövbe edip Allah'a dönene kadar bu gibi musibetler gelmeye devam edecektir⁴³, Allah-u Teâlâ insanların sapkınlıkları yüzünden birçok kez onları cezalandırmıştır. Bu da o bağlamda değerlendirilebilir⁴⁴, İnsanların dinî inançlarında zayıflama var. İslamiyet'e bağlılık azaldı. Dua edilmiyor artık. Şükürsüzlük var. Bu sebeptendir ki hastalıklar ve azaplar var⁴⁵" şeklindeki görüşler, salgının ortaya çıkmasının ilahî bir ceza olduğu görüşüne örnek olarak verilebilir. Salgının ilahî bir ceza olduğu yönündeki görüşler incelendiğinde bu görüşler, şükürsüzlük, insanların dünyaya geliş amacının dışına çıkması, işlediği günahlar, inancında zayıflama, sapkınlıkları vb. kavramlar üzerinden yapıldığı görülmektedir. Burada dinî yüklemeler olumsuz dinî anlamlandırma şeklinde de ifade edilebilir. Dine ilahî bir ceza anlamı yükleyen kişilerin profilleri incelendiğinde çoğunun dinî hassasiyeti olan kişiler olduğu görülmektedir. Din-önem düşüncesi bağlamında bu kişiler dinin kendileri için önemli-çok önemli olduğunu ifade etmiş ve öznel dindarlık algısına göre ise çoğunluğu kendisini dindar olarak tanımlamışlardır.

³⁸ K8, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

³⁹ Vefa Taşdelen, "Koronavirüs Salgını ve Doğa-Kültür Karşıtlığı", *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 5/9 (2020), 54.

⁴⁰ K9, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

⁴¹ K7, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

⁴² K11, Kişisel Görüşme, 17 Mart 2021.

⁴³ K16, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

⁴⁴ K19, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

⁴⁵ K3, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

Üçüncü alt tema incelendiğinde salgının bir komplo olduğu şeklinde görüşleri sürüldüğü görülmektedir. Bir katılımcı; *“Yapay bir salgın durumunun olduğunu düşünüyorum. Çünkü gittikçe dünyayı etkisi altına alan insan nüfusunun fazlalığı bazı devletleri etkilemekte veya sistemi yönetenlerin bazı çıkarlarını etkilediğinden bu salgının ortaya atılması gayet iyi bir sebep olur diye düşünüyorum.”*⁴⁶ Başka bir katılımcı; *“Ben koronavirüsün yapay kimyasal bir silah olduğunu düşünüyorum. Kendi çıkarları için yapılmış bencil bir salgın olduğunu düşünüyorum. Din, zulmü kabul etmez. Ülkelere baktığımızda birbirlerini sömürüyor ve bundan en çok çocuklar ve kadınlar zarar görüyor. Ülkeler buna sessiz kalıyor, hatta bizler de birey olarak üzerimize düşen görevi yapmıyoruz. Belki de bu virüs bize bir şeylerden vazgeçmemiz için gönderildi”*⁴⁷ şeklinde görüş belirtmiştir. Komplo teorileri insanların anlamlandıramadığı olayları alternatif açıklama biçimleri olarak kullanılmaktadır.⁴⁸ Araştırmada salgının ortaya çıkmasının komplo olduğunu ileri sürenlerin profilleri incelendiğinde bu kişilerin eğitim düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte onların gelir düzeyleri ortanın altı ve dinî hassasiyetleri yüksek olan kişilerdir. Fakat komplo teorilerini dinî bir ideolojiye ya da gruba, bireylerin eğitim düzeyine bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü her dönemde komplocu teorilerin olduğu ve farklı sosyo-kültürel ve demografik özelliklere sahip kişilerin bu teoriler üzerinden mevcut olayları açıklamaya çalıştıkları görülmektedir.⁴⁹ Bununla birlikte komplocu teorilere inanan bireylerin belli sosyo-demografik ve kültürel faktörlerle ilişkilendirme yaklaşımları hatalı olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰

Dördüncü altı tamamız salgının ortaya çıkmasına herhangi dinî yüklemeler yapmayan, yani nötr dinî yüklemeler yapan kişilerin görüşlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bir katılımcı; *“Yanlış beslenme şekilleridir. Virüsün tek bir din ile bağlantılı olduğunu düşünmüyorum, çünkü dünyaya yayılan bir pandemidir”*⁵¹ şeklinde görüş belirtmiştir. Diğer örnek görüşlere bakıldığında bu görüşler; *“Çin’de ortaya çıkan bir hastalığın ülkemizde ve dünyada yayılması”*⁵², *Dinle bir alakası yoktur”*⁵³ vb. şekilde ifade edilmiştir. Salgına herhangi dinî anlam yüklemeyen bireylerin görüşleri için oluşturan tema nötr dinî anlamlandırma şeklinde tanımlanmıştır. Bu kişilerin profilleri incelendiğinde farklı sosyo-demografik (yaş, medeni durum, cinsiyet vb.) özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu kişilerin dinin önemine dair düşüncelerine bakıldığında büyük çoğunluğunun dinî kendileri için çok önemli olduğu yönünde görüş belirttiği görülmektedir. Fakat bu kişiler her ne kadar dinin kendileri için çok önemli olduğunu belirtse de bunların dinî has-

⁴⁶ K8, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

⁴⁷ K10, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

⁴⁸ Yapıcı, “Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler”, 155.

⁴⁹ bk. Kaplan vd., “Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma”.

⁵⁰ Yapıcı, “Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler”, 157.

⁵¹ K15, Kişisel Görüşme, 17 Mart 2021.

⁵² K6, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

⁵³ K5, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

sasiyetleri olduğu şeklinde bir sonuç çıkarmak doğru değildir. Çünkü öznel dindarlık algısına göre bu bireylerin bir kısmı kendilerini az dindar şeklinde tanımlamıştır. Yapılan araştırmalarda elde edilen sonuca göre kişilerin dinin kendileri için çok önemli veya önemli olduğu şeklinde görüş belirtmesi dinî tutum ile ilişkili olduğu görülmüştür.⁵⁴ Bu kişilerle ilgili daha objektif sonuçlar elde etmek için farklı yöntem ve tekniklerle araştırmalar yapmakta fayda vardır. Kısacası koronavirüsün neden ortaya çıktığı sorusuna dinî anlam yüklemeyen katılımcıların dinî hassasiyetleri olsun ya da olmasın bu durumun kişisel algı ile ilişkili olduğu söylenebilir.

2.3. Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerin Dinî Düşüncelerinin Değişimine İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara “Koronavirüse (Covid-19) yakalandıktan sonra dinî düşüncelerinizde bir değişiklik oldu mu? Değişiklik olduysa ne gibi değişiklikler oldu? Açıklar mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Katılımcıların Dinî Düşüncelerinin Değişimine İlişkin Görüşleri

Koronavirüse Yakalandıktan Sonra Dinî Düşüncelerinin Değişimine İlişkin Görüşler	f
Dinî ritüellerde artmanın yaşanması ile ilgili görüşler	3
Bir değişiklik olmadı	21

Tablo 5 incelediğinde, 3 katılımcının Covid-19 salgınına yakalandıktan sonra dinî duygu, düşünce ve davranışlarında bir değişiklik olduğunu ve bu değişikliğin ibadetlerinde bir artışa neden olduğunu belirttiği görülmektedir. Bir katılımcı; “Pandemi süreci ile namaz vb. gibi dinî etkinlikleri yapmamıza daha çok fırsat sağladı (Dindar bakış)”⁵⁵ şeklinde görüş belirtmiştir. Benzer şekilde görüş belirten başka bir katılımcı düşüncesini şöyle ifade etmiştir: “Evde olduğum için gün boyu abdestli olmaya özen gösterdim (Dindar bakış).”⁵⁶ Geriye kalan 21 kişi ise Covid-19 salgınına geçirdikten sonra dinî düşüncelerinde bir değişiklik olmadığı ifade etmiştir. Örneğin bir katılımcı; “Salgının dinle pek alakalı olduğunu düşünmüyorum ve dinî düşüncelerimizi, fikirlerimizi etkileyeceğini de hiç sanmıyorum (Bilimsel/ Seküler Yaklaşım)”⁵⁷ şeklinde görüş belirtmiştir. Diğer katılımcılar da benzer görüşler ileri sürmüştür.

2.4. Covid-19 Salgınına Yakalanan Kişilerin Salgının Sona Ermesi İçin Din Bağlamında Yaptıklarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında katılımcılara “Koronavirüs salgının bitmesi için din bağlamında neler yaptınız? Açıklar mısınız?” sorusuna verdikleri yanıtlar ve yanıtların sıklıkları Tablo 6’da gösterilmiştir.

⁵⁴ bk. Mehmet Emin Kalgı, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020).

⁵⁵ K1, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

⁵⁶ K17, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

⁵⁷ K2, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2021.

Tablo 6. Katılımcıların Salgının Sona Ermesi İçin Din Bağlamında Yaptıklarına İlişkin Görüşleri

Koronavirüs Salgının Sona Ermesi İçin Din Bağlamında Yapılanlarla İlgili Görüşler	f
Dinî Ritüelleri Yerine Getirme İle İlgili Görüşler (Dua etme, namaz kılma vb.)	20
Dinî Davranışlarını Gözden Geçirme İle İlgili Görüşler	1

Tablo 6'ya göre "Koronavirüs salgının bitmesi için din bağlamında neler yaptınız? Açıklar mısınız?" sorusuna verilen cevaplar doğrultusunda birbirinden farklı iki alt tema belirlenmiştir. Bu temalar, dinî ritüelleri yerine getirme ile ilgili görüşler (dua etme, namaz kılma vb.), ve dinî davranışlarını gözden geçirme ile ilgili görüşler şeklindedir.

Birinci alt temada Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin salgının bitmesi için din bağlamında dua ettikleri, namaz kıldıkları, Kur'an ve mealini okudukları vb. dinî ibadetleri yerine getirdikleri ifade edilmiştir. Bir katılımcı; "Her zamanki günlük ibadetlerimi yaptım. Ekstra dualarım daha samimi ve uzun oldu. Bu hastalığa düşenlere ve hastanede nefes sorunu yaşayanlara çok dua ettim ve baya bir empati kurdum"⁵⁸ şeklinde görüş belirtmiştir. Başka bir katılımcı; "Yaratıcının zalim kullarına karşı aciz kullarını korumasını diledim"⁵⁹ şeklinde görüş belirtmiştir. Diğer katılımcılar ise kısa cevaplarla (dua ettim, namaz kıldım vb.) bu soruya yönelik görüşlerini ifade etmişlerdir.

İkinci alt temada bir kişi görüş belirtmiştir. Bu katılımcı; "Koronavirüs bitmesi için ilk önce kendi yanlışlarımı sorguladım, yaptığım günahları düşündüm, tefekkür ettim. Küçük bir virüs karşısında kocaman devletlerin, doktorların acizliğini görünce bir insan olarak ne kadar aciz olduğumu iliklerime kadar hissettim. Çünkü bu süreçte anladım ki biz müslümanlar olarak çok günahkârız ve rehavete kapılmışız. Eğer toplanıp tövbe edersek ve Allah bizi affederse o zaman hastalık da biter"⁶⁰ şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Bu görüş analiz edildiğinde, katılımcının salgının bitmesi için öncelikle kendi dindarlığını sorguladığı ve günahkâr olma durumuna dikkat çektiği söylenebilir. Bununla birlikte katılımcı, dinî davranışlarını gözden geçirmesi gerektiğini ve Tanrı'ya karşı acizliğini belirtmektedir.

Araştırmada Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin bazı psikolojik sorunlar (korku, panik, stres, kaygı vb.) yaşadıkları görülmüştür. Dinî bir kimliğe sahip olan kişilerin bu tür sorunlarla başa çıkmak için kısmen veya tamamen dine yöneldikleri bilinmektedir. Bunlar; dinî ritüelleri yerine getirme, Tanrı'yı memnun etmek için yardımsever, cömert, dürüst, paylaşımcı olma vb. davranışlarda bulunma; dinî cemaat ve tarikatlara katılma vb. şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte kişilerin profilleri incelendiğinde hemen hemen hepsinin dinî hassasiyetleri yüksek olan kişiler olduğu görülmektedir. Dinî hassasiyetleri yüksek olan kişilerin salgınla başa çıkma stratejisi olarak dinî eylemlerde bulunması beklenen bir durumdur. Çünkü dinî kimliğe sahip olan kişiler kriz dönemlerinde, krizin sebep olduğu korku, panik,

⁵⁸ K16, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2021.

⁵⁹ K24, Kişisel Görüşme, 19 Mart 2021.

⁶⁰ K10, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2021.

stres, kaygı vb. ruhsal sorunlarla başa çıkmak için dine yönelmektedir. Zümer süresi 8. ayet⁶¹ ve Rûm süresi 33. ayet⁶² bu duruma işaret etmektedir.

3. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada, Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin salgından psikolojik olarak etkilenip etkilenmediği, din ve dindarlık algılarında nasıl bir değişim yaşandığı ve bu değişimin katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre ne gibi farklılıklar gösterdiği ortaya konulması amaçlanmıştır. Salgının kişiler üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik yapılan bu araştırmada ulaşılan sonuçlara göre katılımcılarda kaygı, engellenmişlik, yalnızlaşma hissi ve tükenmişlik duygusu görülmüştür. Yapılan bir araştırmada, insanlarda kriz ve felaket dönemlerinde normal dönemlere oranla daha fazla psikolojik sorunların (duygusal huzursuzluk, depresyon, uyku, akut stres bozukluğu, öfke, travma, anksiyete vb.) ortaya çıktığı görülmüştür.⁶³ Lise öğrencileri ile yapılan bir araştırmada Covid-19 karantinasının öğrencilerde stres, kaygı, depresyon gibi psikolojik semptomlara yol açtığı tespit edilmiştir.⁶⁴ Başka araştırmalarda da bu bulgulara benzer sonuçlar bulunmuştur.⁶⁵

Araştırmanın bir diğer sonucu ise salgına yüklenen dinî anlam ile ilgilidir. Elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların büyük bir kısmı, salgının ilahî ceza ya da imtihan olduğunu ifade etmektedir. Katılımcıların bazıları, salgını doğanın intikamı şeklinde değerlendirirken; bazıları salgına herhangi bir özel anlam yüklememiştir. Katılımcıların bir kısmı ise salgını bir komplo olarak değerlendirmiştir. Bu tema ile ilgili ortaya çıkan tablo genel olarak değerlendirildiğinde salgına dinî bir yüklemeye yapıldığı görülmektedir. Nitekim, araştırmada salgına dinî anlam yükleyen katılımcıların büyük çoğunluğunun dindarlık hassasiyetlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalarda insanların olağanüstü ya da kriz dönemlerinde mevcut olayı anlamlandırmak için olaylara dinî yüklemeler yaptığı tespit edilmiştir.⁶⁶

⁶¹ İnsana bir zarar-sıkıntı dokunduğu zaman, gönülden ve içtenlikle yönelmiş olarak Rabbine dua edip yalvarır. Sonra (*darlıktan kurtarıp*) ona Kendinden bir nimet verdiği zaman, daha önce O'na dua ettiğini unutup, (*halkı*) O'nun yolundan saptırmak amacıyla Allah'a eşler koşmaya başlamaktadır. De ki: "İnkârınla biraz (*daha dünya zevklerinden*) yararlan; çünkü sen ateşin halkındansın (*yakında bu fani ve şeytani dünyanın başına yıkılacaktır*)" (ez-Zümer, 39/8).

⁶² İnsanlara bir zarar ve sıkıntı dokunduğu zaman, 'gönülden samimi bağlular' olarak, Rablerine dua edip (*yalvarmaktadırlar*) ; sonra (*Allah*) Kendinden onlara bir rahmet tattırınca (*bakarsın ki*) bir fırka hemen (*sapıtıp*) Rablerine şirk koşmaktadırlar (er-Rûm, 30/33).

⁶³ Erşahin, "Kriz ve Afet Dönemlerine Psikolojik Bakış", 416-418.

⁶⁴ Mehmet Akif Karaman vd., "COVID-19: Are School Counseling Services Ready? Students' Psychological Symptoms, School Counselors' Views, and Solutions", *Frontiers in Psychology* 12/ (2021), 5.

⁶⁵ Md Zahir Ahmed vd., "Epidemic of COVID-19 in China and Associated Psychological Problems", *Asian Journal of Psychiatry* 51/ (2020); Ekaterina N. Kornilaki, "The Psychological Effect of Covid-19 Quarantine on Greek Young Adults: Risk Factors and the Protective Role of Daily Routine and Altruism", *International Journal of Psychology*, (2021), 1-10; Ari Shechter vd., "Psychological Distress, Coping Behaviors, and Preferences for Support among New York Healthcare Workers during the COVID-19 Pandemic", *General Hospital Psychiatry* 66/ (2020), 1-8.

⁶⁶ Küçükcan - Köse, *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*; Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", 587-588; Metin Özdemir, "Küresel Salgınların Teolojik Panoraması", *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar &*

Her ne kadar salgını komplo olarak anlamlandıran katılımcıların sayısı az olsa da bu durum dikkate değerdir. Komplo teorileri insanların yaşadıkları hadiseleri anlamlandırmak için alternatif açıklama biçimleri olarak kullanılmakta ve insanlar bu tür teorilere olağanüstü süreçlerde sıklıkla başvurmaktadır.⁶⁷ Yapılan bir araştırmada katılımcıların üçte birlik kesiminin salgının komplo olduğunu yönünde bir algıya sahip olması bu durumu teyit etmektedir.⁶⁸ Kişi, salgın, deprem, sel gibi kriz dönemlerinde krizin sebep olduğu olaya dinî anlamlar yüklemesini; insanların krizin sebep olduğu duruma bilimsel bir açıklama yapamaması, insanların içinde bulunduğu dinî veya sosyo-kültürel yapısı, dinî kurum ve kuruluşların ya da cemaatlerin krizlere dinî bir anlam yükleyerek sosyal medya aracılığıyla güncel tutması ve insanların bundan etkilenmesi, bu tür krizlerin ahir zamanın (Mehdi'nin, Mesih'in gelmesi, Dâbbetü'l Arzın ortaya çıkması vb.) habercisi olduğu şeklindeki metinsel okumaların yapılması gibi⁶⁹ sebeplerle açıklamaktadır.

Salgın sürecinde insanlarda dine bir yönelim olduğu görülmüştür. Bu yönelim daha çok dinî ibadetlerde ve dine verilen önemde bir artma şeklinde ortaya çıkmıştır. Fakat katılımcıların büyük çoğunluğu Covid-19 salgınına yakalandıktan sonra dinî düşüncelerinde bir değişiklik olmadığını ifade etmiştir. Şu bilinmektedir ki salgın, sel, kasırga, deprem gibi kriz dönemlerinde insanlar dine ya da Tanrı'ya sığınmaktadır.⁷⁰ Çünkü din ya da Tanrı, insanların kendini aciz ve çaresiz hissettikleri dönemlerde güvenli bir liman olma işlevi görmekte ve bu durum insanlarda ruhsal bir iyileştirme sağlamaktadır.⁷¹

İnsanların salgın sürecinde yaşadıkları psikolojik sorunlarla başa çıkmak için dine daha fazla yönelmesi araştırma sonucunda ortaya çıkan diğer önemli bir bulgudur. Araştırmanın dördüncü sorusunda Covid-19 salgınına yakalan kişilerin iyileşmesi için din bağlamında neler yapılabileceği sorulmuş, salgından psikolojik yönden etkilenen kişilerin bu sorunla başa çıkmak için din bağlamında neler yaptıklarını tespit etmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Covid-19 salgınına yakalanan kişilerin salgının sebep olduğu psikolojik sorunlarla başa çıkmak için daha fazla dinî ibadetlere (dua etmek, namaz kılmak, meal okumak vb.) yöneldikleri saptanmıştır. Yapılan araştırmalarda salgının insan psikolojisi üzerinde yarattığı travmalarla başa çıkma için dine yöneldikleri ve dinin mental sağlığı pozitif yönde etkilediği görülmüştür.⁷² Şunu da ifade etmek gerekir ki salgının yarattığı travma-

→

Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler, ed. Ejder Okumuş (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 299-300.

⁶⁷ Yapıcı, "Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler", 155.

⁶⁸ Kaplan vd., "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma", 596.

⁶⁹ Kalgı, "Koronavirüs ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri", 125.

⁷⁰ Alexander, "Religious Construction of Disease".

⁷¹ Aaron D Cherniak vd., "Attachment Theory and Religion", *Current Opinion in Psychology* 40/ (2020), 126-130; Steven Pirutinsky vd., "Is Attachment to God a Unique Predictor of Mental Health? Test in a Jewish Sample", *The International Journal for the Psychology of Religion* 29/ (2019), 1-11; Harold G Koenig, *Religion and Mental Health Research and Clinical Applications*, 2018.

⁷² Koenig, *Religion and Mental Health Research and Clinical Applications*; Pirutinsky vd., "Is Attachment to God a Unique Predictor of Mental Health?"; Counted vd., "Hope and Well-Being in Vulnerable

→

lara adaptasyon sağlama, problem odaklı baş etme stratejileri geliştirme, duygusal yoksunluğa hareket kazandırma, motive olma ve hayatın anlamını kavrama, aidiyet hissetme ve bağlantıları düzenleme gibi durumlar insanın ruh sağlığı için büyük önem teşkil etmektedir.⁷³

Araştırmada her ne kadar yukarıda sayılan sonuçlara ulaşılsa da sonuçların içinde barındırdığı sınırlılıklarından dolayı genellenmemelidir. Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlara göre koronavirüs geçiren kişilerin salgından psikolojik olarak etkilendiği tespit edilmiştir. Bu kişilere yönelik psikolojik destekle birlikte manevi danışmanlık hizmetleri de verilmelidir (1). Araştırmamızın bir diğer sonucu için katılımcıların salgına yüklediği dinî anlamla ilgilidir. Bu yüklemenin daha çok ilahî bir ceza ve imtihan olduğu yönündedir. Üniversiteler ve diyanet işbirliği içerisinde ilahî ceza, imtihan, komplo vb. kavramların doğru anlaşılması için seminerler veya programlar düzenlemelidir (2). Salgına yönelik dinî veya din dışı yüklemeleri daha iyi anlamaya yönelik farklı yöntem, teknik ve sosyo-demografik özelliklere sahip örneklemeler ile araştırmalar yapılmalıdır (3) şeklinde önerilerde bulunulabilir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Ahmed, Md Zahir vd. "Epidemic of COVID-19 in China and Associated Psychological Problems". *Asian Journal of Psychiatry* 51/ (2020). <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102092>
- Alexander, Paul Isiko. "Religious Construction of Disease: An Exploratory Appraisal of Religious Responses to the Covid-19 Pandemic in Uganda". *Journal of African Studies and Development* 12/3 (2020), 77-96. <https://doi.org/10.5897/JASD2020.0573>
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 231-274.
- Bentzen, Jeanet Sinding. *In Crisis, We Pray: Religiosity and the COVID-19 Pandemic*. University of Copenhagen: CEPR, CAGE, 2020.
- Bilik, Mehmet Baki. "Depremleri Anlamlandırma ve Açıklama Biçimlerinin Sismik Risk Azaltma Süreçlerine Etkisi Açısından 2011 Van Depremleri". *Resilience Journal* 3/2 (2019), 229-237. <https://doi.org/10.32569/resilience.605213>
- Boorstein, Michelle. "A Quarter of Americans, and a Majority of Black Protestants, Say Their Religious Faith Has Deepened Because of the Coronavirus". *Washington Post* (2020). <https://www.washingtonpost.com/religion/2020/04/30/coronavirus-deepening->

→

Contexts During the Covid-19 Pandemic"; Alexander, "Religious Construction of Disease"; Brenda K. Wiederhold, "Turning to Faith and Technology During the Coronavirus Disease 2019 Crisis", *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 23/8 (2020), 503-504; Cherniak vd., "Attachment Theory and Religion"; Pirutinsky vd., "Covid-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews".

⁷³ Erşahin, "Kriz ve Afet Dönemlerine Psikolojik Bakış", 425-430.

- more-religious-black-protestants/
- Cherniak, Aaron D vd. "Attachment Theory and Religion". *Current Opinion in Psychology* 40/ (2020), 126-130. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.08.020>
- Counted, Victor vd. "Hope and Well-Being in Vulnerable Contexts During the Covid-19 Pandemic: Does Religious Coping Matter?" *The Journal of Positive Psychology*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1832247>
- Dein, Simon vd. "Covid-19, Mental Health and Religion: An Agenda for Future Research". *Mental Health, Religion & Culture* 23/1 (2020), 1-9. <https://doi.org/10.1080/13674676.2020.1768725>
- Durmuş, Mustafa - Durar, Erkan. "Covid-19 Sürecinde Yaşlı Bireylerin Manevi İyi Oluşu ile Koronavirüs Korkuları Arasındaki İlişki". ed. Huriye Emen. 29-49. Hattuşa: Asos, 2020.
- Erşahin, Zehra. "Kriz ve Afet Dönemlerine Psikolojik Bakış". *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*. ed. Ejder Okumuş. 407-449. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2020.
- Huberman, A. Michael - Miles, Matthew B. *Nitel Veri Analizi*. çev. Ali Ersoy. Ankara: Pegem Akademi, 2017. <https://www.kitapyurdu.com/kitap/nitel-veri-analizi/368987.html>
- İmil, Muhittin. "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihanı: Post-Pandemik Dönem ve Din". *Dini Araştırmalar Dergisi* 23/57 (2020), 65-94. <https://doi.org/10.15745/da.721846>
- Kalgı, Mehmet Emin. "Koronavirüs ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 53 (2021), 111-132.
- Kalgı, Mehmet Emin. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Kandemir, Fatih. "Bazı Demografik Değişkenler Bağlamında Covid-19 Pandemi Neslinin Dindarlık ve Ölüm Kaygısı İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma" 8/1 (2020), 99-129. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3876200>
- Kaplan, Hasan vd. "Doğal Afetleri Anlamlandırma ve Başa Çıkma: Covid-19 Salgını Üzerine Bir Araştırma". *Turkish Studies* 15/4 (2020), 579-598.
- Karaman, Mehmet Akif vd. "COVID-19: Are School Counseling Services Ready? Students' Psychological Symptoms, School Counselors' Views, and Solutions". *Frontiers in Psychology* 12/ (2021), 1-14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.647740>
- Kasapoğlu, Figen. "Covid-19 Salgını Sürecinde Kaygı İle Maneviyat, Psikolojik Sağlamlık Ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi". *Journal of Turkish Studies* 15/4 (2020), 599-614. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.44284>
- Koenig, Harold G. *Religion and Mental Health Research and Clinical Applications*, 2018. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/gbv/detail.action?docID=5330852>
- Kornilaki, Ekaterina N. "The Psychological Effect of Covid-19 Quarantine on Greek Young Adults: Risk Factors and the Protective Role of Daily Routine and Altruism". *International Journal of Psychology*, 1-10.
- Kula, Mustafa Naci. "Koronavirüs Salgını Üzerine Spiritüel Bir Okuma Denemesi". *Turkish Studies* 15/6 (2020), 683-694.
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Lee, Sherman A. "Coronavirus Anxiety Scale: A Brief Mental Health Screener for COVID-19 Related Anxiety". *Death Studies* 44/7 (2020), 393-401. <https://doi.org/10.1080/07481187.2020.1748481>
- Lima, Carlos Kennedy Tavares vd. "The Emotional Impact of Coronavirus 2019-NCov (New Coronavirus Disease)". *Psychiatry Research* 287/ (2020). <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112915>
- Mantyla, Kyle. "Perry Stone Claims America's Coronavirus Outbreak Is a 'Reckoning' for Allowing Abortion and Gay Marriage | Richard Dawkins Foundation". *Richard Dawkins Foundations for Reason & Science*. 2020. Erişim 11 Aralık 2020. <https://www.richarddawkins.net/2020/03/perry-stone-claims-americas->

- coronavirus-outbreak-is-a-reckoning-for-allowing-abortion-and-gay-marriage/
Okumuş, Ejder. "Olağanüstü Zamanlarda Din: Küresel Kovid-19 Örneği". *Küresel Salgınlar Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*. ed. Ejder Okumuş. 173-206. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020b.
- Okumuş, Ejder. "Tabii Afetler, Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 339--373.
- Özdemir, Metin. "Küresel Salgınların Teolojik Panoraması". *Küresel Salgınlar Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*. ed. Ejder Okumuş. 299-330. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.
- Pirutinsky, Steven vd. "Covid-19, Mental Health, and Religious Coping Among American Orthodox Jews". *Journal of Religion and Health* 59/ (2020), 2288-2301. <https://doi.org/10.1007/s10943-020-01070-z>
- Pirutinsky, Steven vd. "Is Attachment to God a Unique Predictor of Mental Health? Test in a Jewish Sample". *The International Journal for the Psychology of Religion* 29/ (2019), 1-11. <https://doi.org/10.1080/10508619.2019.1565249>
- Sambur, Bilal. *Covid 19 Sonrası Dünya Düzeni*. Ankara: Orion, 2020.
- Sevgili, Abdurrahman. "Korona İlahi Bir İkaz Mıdır?" *Milli Gazete*. 2020. Erişim 11 Aralık 2020. <https://www.milligazete.com.tr/makale/4108973/abdurrahman-sevgili/korona-ilahi-bir-ikaz-midir>
- Shechter, Ari vd. "Psychological Distress, Coping Behaviors, and Preferences for Support among New York Healthcare Workers during the COVID-19 Pandemic". *General Hospital Psychiatry* 66/ (2020), 1-8.
- Sood, Sadhika. "Psychological Effects of the Coronavirus Disease-2019 Pandemic" 7/ (2020), 23-26.
- Taşdelen, Vefa. "Koronavirüs Salgını ve Doğa-Kültür Karşıtlığı". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 5/9 (2020), 45-54.
- Wiederhold, Brenda K. "Turning to Faith and Technology During the Coronavirus Disease 2019 Crisis". *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking* 23/8 (2020), 503-504. <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.29191.bkw>
- Xiao, Chunfeng. "A Novel Approach of Consultation on 2019 Novel Coronavirus (COVID-19)-Related Psychological and Mental Problems: Structured Letter Therapy". *Psychiatry Investigation* 17/2 (2020), 175-176. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0047>
- Yapıcı, Asım. "Kovid-19 Küresel Salgınına Dinî ve Din Dışı Yüklemeler". *Küresel Salgınlar Farklı Bakışlar & Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*. ed. Ejder Okumuş. 117-172. Ankara: Eskiye Yayınları, 2020.